

תמיר גרנות פרשת ואתחנן

זכרון מעמד הר סיני בנאומו של משה רבנו

א. פתיחה

חלק הארי של נאום משה רבנו בפרשת ואתחנן עוסק במעמד הר סיני ובלקח העולה ממנו. מעמד ההתגלות בסיני והברית שנכרתה בו הם בודאי אירועים מכוננים בתולדות האמונה והלאום הישראליים, ועל כן האריכות הגדולה אינה מפליאה.

הבדל גדול יש בין תיאור מעמד הר סיני שבספר שמות לבין תיאור המעמד בדברי משה שבספר דברים. התיאור שבספר שמות מובא בסגנון אינפורמטיבי, גם אם לרגעים נשגב. המעמד מתואר בסגנון סיפורי, ואין הכתוב עוסק בלקח העולה ממנו ובמשמעות שלו לדורות. לעומת זאת, בספר דברים משמש מעמד הר סיני כחומר הבניין של נאום תוכחתי ורעיוני, שתכליתו ללמד את הלקח הדתי הנובע מהמעמד. כתוצאה מכך, מצויים בפרשתנו לשונות רבים של תוכחה, פנייה, קריאה וכיו"ב: "רק הישמר לך", "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם", "כי שאל נא", "וידעת היום", "ראה", "שמע ישראל" ועוד.

אמנם, כפי שהסברנו בשבוע שעבר, אין די בהבנת המטרה של החזרה על סיפור מעמד הר סיני בשעתה, ועלינו להבין גם את הערך ואת החידוש שיש בחזרה זו לדורות. מהי המשמעות לדורות של החידושים שחידש משה רבנו בנאומו כאן, של הדברים שהבליט והדגיש, שהוסיף ושהחסיר ביחס לסיפור הדברים המקורי שבספר שמות?

לפני שניכנס לעובי הקורה, נעיר הערת מבוא פרשנית. בתיאורו של משה יש כמובן שינויים ביחס לסיפור המובא בספר שמות, אולם אין מקום לשאול מדוע תיאר משה את המציאות ההיסטורית באופן שונה מכפי שהייתה, מתוך הנחה שספר שמות מוסר את תיאור המציאות האמיתי ואילו ספר דברים הוא פרפרזה או שכתוב. גם התיאור שבספר שמות הוא סיפור, ולא רשימת עובדות ארכיאולוגיות. גם הסיפור שבספר שמות צריך להיקרא כפרוזה - כסיפור שיש לו תכלית - ולהיות מפורש ככזה, ואף ביחס אליו יש לשאול שאלות דומות לאלו שנשאל ביחס לסיפור שבספר דברים: מדוע נאמר כך ולא אחרת, מדוע פרטים מסויימים חסרים וכד'. אין מקום להניח שאחד מהסיפורים מדוייק יותר או קרוב יותר למציאות, שהרי אין לנו שום מושג על המציאות כפי שהייתה, אלא רק על שני הסיפורים אודות המציאות. הדיון להלן ישווה בין שני הסיפורים על עיצובם הספרותי ועל הפרטים המובאים בהם, ולא יתייחס כלל לעובדות ההיסטוריות הנסתרות.

ב. תיאור מעמד הר סיני בפרשת ואתחנן

רבים כבר עסקו במבנהו המורכב של תיאור מעמד הר סיני בפרשתנו¹, המתחלק לשלושה קטעים נפרדים (כדאי לעיין בחומש):

1. ד', ט-כד.
2. ד', לב-מ.
3. ה', א-ל.

להלן נתבונן במסרים המודגשים בכל קטע בפני עצמו, ואחר כך נתמקד בקווים המשותפים לשלושת הקטעים:

1. א. החיוב לזכור את התגלות ה' הישירה אל ישראל ואת דברו אליהם מתוך האש במעמד עשרת הדיברות (יב-יג): "רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך... יום אשר עמדת לפני ה' א-לוהיך בחורב". זכירה זו תלמד את העם לראות את ה' כל הימים, וזאת כדי לקבל על עצמו את עול מצוותיו.

ב. אזהרה שלא לזכור מראה או תמונה, שהרי במעמד הר סיני "לא ראיתם כל תמונה". ממילא, נאסר על ישראל לעשות לה' תמונה ולהפך את בריתו.

2. זכירת החוויה המונומנטאלית של ההתגלות, הכוללת הן את עצם שמיעת קול ה' והן את התגלותו באש ואת העובדה שלמרות הסכנה הטמונה בדבר, העם נותר חי ולא מת:

הִשְׁמַע עִם קוֹל אֱ-לֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ כְּאִשׁוֹ
שְׁמַעַתְּ אֶתְּהָ וַיְחִי... מִן הַשָּׁמַיִם הִשְׁמִיעַךְ אֶת קוֹלוֹ
לְיִסְרֹךְ וְעַל הָאָרֶץ הִרְאָךְ אֶת אֲשׁוֹ הַגְּדוֹלָה וַיְדַבְּרוּ
שְׁמַעַתְּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ.

זכירה זו היא הבסיס לאמונת אחדות ה' ולציווי על שלילת כל אלהות אחרת, שהרי אף עם לא חווה מעולם התגלות ישירה של אלהיו. במובלע, משמע מדברי משה שכוהני העמים טוענים שהאלהים אינו מתגלה ישירות למאמיניהם כיוון שהם לא יוכלו לעמוד בהתגלות כזו בלי למות, ולכן הדת צריכה להיות מועברת בתיווך הכהונה. מעמד הר סיני מראה שייכתן מפגש ישיר בין א-לוהים לבין אדם ועם, ובכך מוכיח בצורה חד-משמעית שרק לנו יש א-לוהים חיים, א-לוהי אמת: "אתה הראת לדעת כי ה' הוא הא-לוהים אין עוד מלבדו".

3. זכירת מעמד הר סיני היא הבסיס לברית שכרת ה' עם ישראל ועמנו כולנו היום, שתוכנה הוא הנכונות של עם ישראל לקבל את מצוות ה' מכאן ולהבא: "נעשה ונשמע" - נעשה מה שקיבלנו כבר, ונשמע בעתיד מה שתצווה. לדברי משה רבנו, ביסוד ברית זו עומדת ההתגלות פנים אל פנים אל העם כולו.

1. המעוניין יכול לסקור כמה מהשיעורים שבארכיון בית המדרש הוירטואלי, כמו למשל שיעורו של הרב אמנון בזק ושיעורו של הרב מרדכי סבתו.

את דברי ה", אלא 'זכר העם רואים את הקולות'. אם נשווה את התיאור הזה לאמור בפרשתנו, נשים מיד לב להבדל: "ותאמרו - הן הראנו ה' את כבודו ואת גודלו ואת קולו שמענו מתוך האש, היום הזה ראינו כי ידבר א-לוהים את האדם וחי" (ה', כא). בספר דברים הדברים מפורשים וברורים: העם נרתע משום שחווה את גילוי השכינה פנים אל פנים ומשום ששמע את קול ה'.

רביעית, מעמד הברית המתואר בשמות כ"ד כולל בעיקר טקס של הקרבת קרבנות על ידי נציגי העם ואת כריתת ספר הברית. בסופו אמנם יש התגלות ישירה, אבל לא לכלל ישראל אלא רק לזקניו: "ויעל משה ואהרן נדב ואביהו ושבעים מזקני ישראל. ויראו את א-לוהי ישראל" (כ"ד, ט-יא). אם נשווה שוב פסוקים אלו לאמור בפרשתנו, נגלה שוב שהתיאור שבספר דברים מבסס את הברית על חוויית ההתגלות הישירה לכל העם: "ה' א-לוהינו כרת עמנו ברית בחורב... פנים בפנים דיבר ה' עמכם בהר מתוך האש". בתיאור שבספר שמות, מכלל לאו אתה שומע הן: רק הנציגים זכו להתגלות, אך כלל הציבור לא זכה לה.

* * *

ההבדל הניכר שבין תיאורי המעמד וההתגלות שבספר שמות ובספר דברים מעורר קושי גדול: הרי כל הלקח האמוני והדתי הנלמד ממעמד הר סיני נובע, לפי נאום משה, מההתגלות החד-פעמית "פנים בפנים". אם לפי התיאור שבספר שמות כלל לא הייתה התגלות כזו, ולכל הפחות היא מוצנעת, מהי, אם כן, תכליתו של מעמד הר סיני?

התשובה לכך פשוטה, והיא עולה מהדברים המפורשים בראשית המעמד בתיאור שבספר שמות, כאשר מודיע ה' למשה על העתיד לקרות. מייד לאחר שבני ישראל מקבלים את הצעת ה' לבוא בברית עמו, הוא מודיע למשה על השלב הבא:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה - הֲנִי אֲנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הָעֶנָן
בְּעֶבֶר יִשְׁמַע הָעָם בְּדַבְרֵי עֲמֹךָ וְגַם בְּךָ יֵאָמְרוּ
לְעוֹלָם.
(שמות י"ט, ט)

לאור החיסרון הבולט של תיאור ההתגלות הישירה של ה' אל העם, מתחוורת הודעת ה' למשה כאן כמי שמגדירה במדויק את תכלית ההתגלות ואת אופייה:

א. ההתגלות היא של ה' אל משה לעיני העם, ולא של ה' אל כל העם. לפי התיאור שבספר שמות, העם רק צופה בהתגלות, ואיננו הנמען שלה.

ב. תכלית ההתגלות היא האמונה במשה, ולא האמונה בה'. כשיצַפֶּה העם בה' מדבר אל משה, ידע שאכן משה אמת ותורתו אמת, ויתחייב לקבל את נבואתו מכאן ולהבא.

ד. משמעות ההבדל שבין שני התיאורים

לאור האמור עד כה, נוכל לבאר את מרבית ההבדלים שבין תפיסת מעמד הר סיני בספר שמות ובספר דברים:

ב. בהמשך לזכירת הברית דורש משה מבני ישראל לזכור שהם אלו שביקשו שה' לא ידבר עוד עמם, "פן נמות", ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' א-לוהינו אליך ושמענו ועשינו". מכאן, שהעם קיבל אל עצמו להתייחס לנבואת משה כאל דבר ה' הישיר. זהו הבסיס לכך שבהמשך נאומו עתיד משה לצוות על ישראל לקיים מצוות חדשות, והעם אמור לקבל אותן כדברי ה' ממשי.

למרות שהמסר של כל קטע בנאומו של משה הוא שונה, המסרים הם מתאימים ומשלימים, ועובר ביניהם קו של משמעות משותפת:

עיקר משמעותו של מעמד הר סיני על פי נאום משה בפרשת ואתחנן הוא ההתגלות הישירה של ה' פנים אל פנים אל כלל ישראל. התגלות זו היא הבסיס לראת ה' המוטבעת בנשמת כל יהודי ויהודי לדורות, היא הבסיס לאמונת האחדות (כפי שמורה הפסוק מייד לאחר סיום תיאור מעמד הר סיני - "שמע ישראל, ה' א-לוהינו, ה' אחד"), היא הבסיס לחיובו של עם ישראל לקיים את בריתו עם ה' מסיני ולקבל את מצוותיו גם כשהן באות מפי משה, היא גם מקור החשש מכך שהעם יעשה פסל או תמונה למה שראה או למה שהוא מדמיין שראה, והיא גם סיבת האזהרה לזכור קולות ולא מראות.

ג. תיאור מעמד הר סיני בספר שמות

נפנה כעת לתיאור מעמד הר סיני כפי שהוא מופיע בסיפור האירועים עצמם, מפי ה', בספר שמות. למרות הדעה הידועה, שפרק כ' מתאר התגלות ישירה של ה' אל העם, עיון בפסוקים מגלה שהדבר אינו מפורש כלל, או לכל הפחות הוא מוצנע. עובדה מפתיעה זו מתבטאת בכמה אופנים:

ראשית, העיקר חסר מן הספר. בשום מקום בפרשת יתרו לא נאמר שה' התגלה אל העם פנים אל פנים או שהוא דיבר עמם ישירות. הכותרת לעשרת הדיברות היא עמומה: "וידבר א-לוהים את כל הדברים האלה לאמור" - למי דיבר? לעם? לזקנים? למשה? התורה לא מציינת למי נאמרו הדברים, ועובדה זו בולטת על רקע הפירוט המודגש בספר דברים: "פנים בפנים דיבר ה' עמכם בהר מתוך האש... לאמור: אנוכי ה' א-לוקיך..." (ה', ד-ה)².

שנית, התורה מתארת מעין דו-שיח בין משה לבין ה' לעיני העם, ולא פנייה ישירה של ה' לעם: "ויהי קול השופר הולך וחזק מאוד, משה ידבר והא-לוהים יעננו בקול".

שלישית, מייד לאחר סיום עשרת הדיברות מתוארת בקשת העם שמשה ידבר, וכך היא מנומקת בדברי התורה: "וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השופר ואת ההר עשן", ומכאן: "ואל ידבר עמנו א-לוהים פן נמות". בני ישראל חווים את עוצמת המעמד, ומבקשים ממשה להעביר להם את דברי ה' מתוך חשש שהם עצמם לא יוכלו לעמוד בהתגלות. אך נשים לב: לא נאמר 'וכל העם שומעים

2 לצירוף המילה "לאמור" לפסוק ד' ראה במפרשים, ובמיוחד אב"ע.

מפני שאמונה כזו היא חידוש גדול בתרבות האנושית. משה אינו כהן דת, קוסם או מאגיקון המשתמש בכוחות, אלא נביא המוסר את דבר הא-ל שנגלה אליו. החידוש האמוני הזה טעון הוכחה וזוקק השרשה נפשית. לעומת זאת, עבור דור הבנים של ספר דברים, האמונה במשה היא המובן מאליו. הם גדלו על האמונה במשה רבנו ובתורתו, ועל תשתית זו צומחת הדרישה להאמין בייחוד ה' על בסיס מעמד הר סיני. את האמונה בייחוד ה' יהיה קשה לבסס רק על העדות שה' דיבר עם משה, שהרי אין הבדל איכותי בין טענה זו לבין טענת כל כוהני הדתות האחרות, להבדיל בין אמת לשקר. לכן, הדגש בתיאורו של משה הוא על התגלות ה' הישירה אל העם. בספר שמות יסוד זה מעומעם, שהרי ה' אינו מעוניין להפוך את ההתגלות הפומבית לאופן הקבוע של מסירת דבריו, ולהיפך: הנבואה היא הצינור הלגיטימי והקבוע למסירת דבר ה'. לכן, התגלות ה' הבלתי-אמצעית אל העם מוצנעת בסיפור שבספר שמות, כדי לא ליצור ציפייה שאינה עתידה להתממש.

במבט רחב יותר, שני התיאורים של מעמד הר סיני מייצגים שני מסלולים שונים של צמיחת האמונה. בספר שמות, ראשית האמונה היא בהתגלות הא-לוהית האובייקטיבית והחיצונית, והתגלות זו היא הבסיס לאמונה בנביא. בספר דברים אין התגלות חיצונית, אלא רק נביא התובע את האמונה ומבקש לעורר את הזיכרון. האמונה בקב"ה צומחת מתוך הזיכרון, מתוך היראה המוטבעת בנשמתו של כל יהודי לדורות ומתוך האמונה בנביא. לא אירוע חיצוני ואובייקטיבי הוא מקור האמונה, אלא חוויה פנימית ואישית המבוססת על מסורת, זיכרון ונבואה:

לֹא אֶת אֲבֹתֵינוּ יָרַת ה' אֶת הַבְּרִית הַזֹּאת, כִּי אֲנִינוּ
אֲנַחְנוּ אֱלֹהֵי הַיּוֹם כְּלָנוּ חַיִּים: פְּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה'
עִמָּכֶם בְּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ.
(דברים ה', ג-ד)

מבחינה היסטורית, דור הבנים לא היה בהר סיני כשם שאף אנחנו לא היינו שם. מבחינה פורמאלית, הברית אמנם מחייבת את כולם. מבחינה נפשית-רוחנית, עם ישראל - על כל דורותיו - נדרש לזכור את מעמד הר סיני. הרוצה לזכור מראה, יכול לצלם אותו וליצור תמונה שלו. התורה קובעת שתמונה כזו היא עבודת אלילים - ממש כמו פסל - כיוון שהיא הופכת את החי למת. האירוע החי נהייה לאובייקט. אנו נקראים לזכור את הקול, ולא את התמונה. הקול אינו ניתן להנצחה חיצונית, אין לו נוכחות אובייקטיבית-אקוסטית; הוא היה ואיננו. אבל כל אחד מאיתנו יכול להקשיב לקול, באמצעות הזיכרון ובאמצעות יראת ה' המוטבעת בלבנו. קול ה' צומח ועולה מנשמתו ומזכרונו של כל מי שרוצה להקשיב לו.

וכאן טמון ההבדל הנוסף בין שני התיאורים, הבדל המחזיר אותנו אל דברי ר' צדוק והיהודי הקדוש שראינו בשיעור שעבר. בספר דברים הופך מעמד הר סיני מעבר להווה. בתיאורו של משה, "פנים בפנים" אינו תיאור היסטורי אלא חוויה שניתן לשחזר אותה בהווה באופן קיומי. אין כאן שחזור 'פירוטכני' על ידי קולות וברקים, אלא התגלות תמידית אל כל אדם. לענ"ד, זו גם כוונת התרגום, המתרגם

בספר דברים האמונה בייחוד ה' טעונה הוכחה, ומעמד הר סיני הוא זה שמוכיח אותה. בספר שמות האמונה בייחוד ה' מונחת ביסוד המעמד, והמעמד בא כדי לבסס את האמונה בנביא ה'.

ולאידך גיסא: בספר דברים האמונה במשה מובנת מאליה, ומכוח אמונה זו ומכוח סמכותו מלמד משה את העם ומצווה אותו על זכרון מעמד הר סיני, וממנו הוכחה לאמונה בה'. בספר שמות האמונה במשה טעונה הוכחה, ומעמד הר סיני הוא הוכחתה.

כיוון שההתגלות על פי ספר דברים הייתה ישירה, עולה החשש שהעם יצייר בעתיד את מה שראה באמצעות תמונה. בספר שמות חשש כזה אינו עולה, שהרי העם לא ראה התגלות ישירה, ולכן אין חשש שזכרון המעמד יביא אותו לצייר תמונה³.

לפי שני הספרים הברית קשורה בהתגלות, אלא שלפי ספר דברים ההתגלות היא לעיני כל העם ולפי ספר שמות לעיני נציגיו בלבד.

כעת, לאחר תיאור ההבדלים, ביאורם והבנת המאפיין המשותף של כל אחד מהתיאורים, צריכים אנו לעמוד על הטעם בתיאור הכפול של המעמד האחד: מדוע בספר שמות מתואר מעמד הר סיני באופן זה, ואילו בספר דברים הוא מתואר באופן אחר?

נראה שהבנת הפער שבין שני התיאורים קשורה, קודם לכל, בהבנת המיקום והתפקיד השונה של שניהם: בספר שמות מעמד הר סיני הוא הווה, המתרחש סמוך לאירועי העבר הקרוב - אירועי יציאת מצרים. העם שחוה זה עתה את יציאת מצרים אינו זקוק להוכחה נוספת למציאות ה' או להשגחתו על העם. הרי כבר אחרי קריעת הים קראנו: "ויאמינו בה' ובמשה עבדו". אמנם כתוב שם שגם במשה האמינו, אך עדיין האמינו בו כמי שפועל בשם ה' ועושה נפלאות בעזרתו, ולא כנביא המוסר את דברו. מטרת המעמד, אם כן, היא האמונה במשה כנביא המוסר את דבר ה', ולשם כך צריך העם לצפות בהתגלות של ה' אל משה.

לעומת זאת, אחרי ארבעים שנות נדודים במדבר, יציאת מצרים אינה נתון הקבוע בתודעה אלא זיכרון רחוק בלבד. ממילא, גם האמונה בה' איננה ברורה, אלא זיכרון שיש להופכו למציאות נפשית. מטרת הנאום בספר דברים היא ביסוס האמונה לדורות, גם כאשר אין כל יחיד או ציבור חווה התגלות כמו יציאת מצרים או מעמד הר סיני. מכאן, שהאמונה בספר דברים עומדת על יסודות הנבואה, הזיכרון והסיפור, ולא על החוויה הבלתי-אמצעית⁴.

מצבה של האמונה במשה רבנו הוא בדיוק הפוך. בספר שמות, האמונה במשה עדיין איננה מוחלטת, בין השאר

3 אמנם, יש שפירשו שהמראה שראו הזקנים בהר היווה את המקור ליצירת העגל, וזאת על פי פירוש ריה"ל והזהר, ואכמ"ל.

4 נקודת מוצא זו של נאום משה בספר דברים היא גם נקודת המוצא של ריה"ל בספר הכוזרי, שדומני שתפישת האמונה שלו נשענת במידה רבה על התיאורים ועל התפישות של פרשתנו.

השבת של ספר שמות היא השבת שקבע ה' בבריאה. אנו נקראים **לזכור** אותה ולהצטרף אליה, אבל היא "קביעה וקיימא"; היא חלק ממהות הזמן, בין אם נצטרף אליה ובין אם חלילה לא. השבת של ספר דברים היא שבת התלויה באדם ובחברה. היא אינה עובדה שיש **לזכור**, אלא משימה וחובה שיש **לשמור**: "שמור את יום השבת". אם לא נשמור, לא תהיה מנוחה, לא יהיה שוויון ולא תהיה חרות לכל אדם, ואז גם לא תהיה שבת. מולדת השבת היא אם כן באדם.

לפי ספר שמות, ל"ט אבות המלאכה הם אב-טיפוס למלאכות המסמלות את היצירה הא-לוהית שבבריאה, וההימנעות ממלאכה מסמלת את השביתה הא-לוהית ממלאכת הבריאה. לפי ספר דברים, ל"ט אבות מלאכה הם רשימת המלאכות האנושיות המצויות, ותכלית השביתה מהן היא הפיכת השבת ליום מנוחה במישור האנושי הריאלי⁶.

נמצינו למדים, שהתפישה הקובעת את אופי התיאור והזיכרון של מעמד הר סיני היא הקובעת גם את המשמעויות השונות של עשרת הדיברות, והיא הקובעת את אופייה של מצות השבת בספר שמות ובספר דברים.

נספח : לשמוע את קול ה'

בעיוננו ראינו את חשיבותו של הקול כמדיום מרכזי של התגלות ה'. לא מראה, אלא קול. לא ראייה, אלא שמיעה.

משה רבנו אינו מדבר בפרשתנו על חובה לשמוע בקול ה', אלא על כך ששמענו את קולו, ועדיין אנו יכולים לשמוע את קולו. מה בין 'לשמוע בקול' לבין 'לשמוע את קול'?

כדי שאשמע בקולו של משה, אין אותו אדם צריך להיות נוכח מולי. הוראתו ופקודתו יכולות להיות מועברות דרך אדם אחר או באמצעות ספר, ואם אני ממלא אותן - הרי שאני שומע בקולו. 'לשמוע בקול' משמעו למלא הוראה. בני ישראל יכולים לשמוע בקול ה' גם אחרי ארבעים שנה ואחרי אלפי שנים, שהרי ההוראות כתובות בתורה...

אפשר לשמוע בקול ה', ואף חייבים לעשות זאת: "לשמוע בקולו ולדבקה בו". אבל יש מצווה אחת שגם כאשר האדם רוצה, ואפילו מאוד רוצה או הכי רוצה, לקיים אותה, הוא אינו יכול לעשות זאת. זוהי מצות "ואהבת". איני יכול לשמוע בקולך אבא, איני יכול לשמוע בקולך כבוד הרב,

מצרים, זכרונה ותודעתה הם סיבה לשמירת השבת ולשמירת הערכים הקשורים בה.

6 שתי התפישות הללו למהות השבת יכולות להסביר רבות מהמחלוקות במסכת שבת, כמו שאלת מקור ל"ט אבות מלאכה, מחלוקת ר' אליעזר וחכמים על חילוק מלאכות, ובמיוחד את סדרת המחלוקות היסודיות בין ר' יהודה לבין ר' שמעון על מושג המלאכה, ואכמ"ל.

7 הוספתי כאן כמה משפטים שאינם חלק מהשיעור, המחברים את דברי ר' צדוק מהשיעור שעבר ודברים רבים אחרים של צדיקי החסידות, עם פירושו של פרנץ רזנצווייג לפרשת "שמע" ועם תורת של הרב הנזיר מ"קול הנבואה".

את המילים "קול גדול ולא יסף" - "ולא פסיק". הדהוד הקול הולך ונשמע, לא במרחב האקוסטי אלא בתוככי האדם, מאז ועד היום. ו'היום' הוא כל יום.

מעמד הר סיני ויציאת מצרים של ספר שמות הם מקורות האמונה שמוצאה א-לוהי, תנועתה מהקב"ה אלינו, וזירתה היא זירת ההיסטוריה האובייקטיבית. מעמד הר סיני של ספר דברים הוא מקור האמונה שמוצאה אנושי, הולדתה במובן החברתי נבואתו של משה איש הא-לוהים, ובסיסה האישי מונח בלבו ובזכרונו של כל יהודי. בספר שמות נורה חץ האמונה מן הקב"ה אל האדם; בספר דברים מוחזר החץ מן האדם אל ריבונו של עולם.

ה. ביטויין של שתי התפישות בעשרת הדיברות

כידוע, יש כמה הבדלים בין רשימת עשרת הדיברות של ספר שמות לבין אותה רשימה בספר דברים. הבדלים אלה נידונו רבות על ידי ראשונים ואחרונים, ואנו נוסיף עוד נקודה אחת שיכולה להעמיק את התובנות העולות מתוך ביאורנו עד כה.

במרכז עשרת הדיברות עומדת ללא ספק מצות השבת. מבחינה כמותית, היא תופשת את מירב המקום; מבחינת מיקומה, היא מצויה במרכז עשרת הדיברות; מבחינת תוכנה, היא מעבירה אותנו מהמצוות שבין האדם למקום לבין אלה שבין האדם לחבירו; ומבחינה איכותית, היא המצווה - בה"א הידיעה, ואולי גם המצווה היחידה ברשימה, במובנה המדויק. הלאווים הראשונים של עשרת הדיברות הם ביטויי החיוב והשלילה של האמונה והברית, ומבחינה זו הם מובנים מאליהם. הלאווים האחרונים הם תנאים הכרחיים לקיומה של חברה מתוקנת, וברובם הגדול הם מוסכמים ומקובלים ברוב החברות האנושיות. השבת היא חידוש וגם מצווה, מפני שהיא מסיקה מן האמונה ומן המוסר חובה המוטלת על החיים עצמם, והיא משנה אותם ומשפיעה עליהם למעשה. רק במצות השבת, האמונה הדתית יוצרת כלל התנהגות מעשי, והופכת לסיבה לעיצוב שונה של הזמן.

ואמנם, ההבדל העיקרי בין שתי רשימות הדיברות הוא הנימוק השונה שניתן למצות השבת. השבת של ספר שמות היא זכר לשבת של בריאת העולם, וממילא השבת היא הודאה בבריאה כולה. השבת של ספר דברים היא חובה חברתית שתכליתה יצירת יום מנוחה שוויוני, מתן חרות לאדם - לבעלים ולעבד - משעבודו לעבודה ולאדון. הזיכרון של חוויה אנושית-היסטורית מכוונת - העבדות המצרים והפדות ממנה - מנמק את חובת שמירת השבת. תכליתה של השבת בספר שמות היא האמונה בה' בורא העולם, ואילו תכליתה של השבת בספר דברים היא תיקון האדם והחברה⁵.

5 אמנם בקידוש אנו אומרים "תחילה למקראי קודש זכר ליציאת מצרים" - משמע, השבת נועדה כדי שזכור את יציאת מצרים - אך פשוטו של מקרא לענ"ד קובע סדר הפוך של סיבה ומסובב: יציאת

"ואהבת" - אותי, הוא אומר לי - "בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך", ואני שומע בקולו שאין זו פקודה כופה, אלא ביטוי עמוק של אהבתו אליי, המתגלה באמצעות מצות האהבה. להבדיל, כשאישה אומרת לבעלה: 'אהוב אותי', אין זו אלימות או כפייה. זהו מבע האהבה הנחרץ ביותר. "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצווך היום על לבבך" - הוא ממשיך, ועבורי זה מובן מאליו. כי מפני שמתוך אהבתו הבוקעת מדבריו אני מתמלא אהבה, דבריו אכן מונחים על לבי ואחוזים שם. כשאני ממלא הוראות, אני יכול למלאם בקפדנות. שנים הרבה ידעתי לצאת ידי חובה, אבל אז הדברים היו רחוקים מהלב. כשאני שומע את קול ה' מדבר אליי, עכשיו, "היום" - אזי הם על לבבי.

'לשמוע בקול' ה' - זהו ביטוייה העיקרי של יראת ה'. למעלה הימנה: "לשמוע את קול ה'" - שמיעה שמגלה את אהבת ה'.

איני יכול לשמוע בקולכם ר' עקיבא, מרן המחבר או הרמב"ם, כאשר אתם אומרים לי, מצווים אותי או דורשים ממני לאהוב את ה'.

לפעמים אני אוהב אותו ממילא, בלא שתאמרו לי. אבל כשאיני, אינכם יכולים לפקוד עליי, שהרי אין זה ביכולתי.

יודע אני, בעיה זו כבר דשו בה קדמונים, שהסבירו כי יש לאהוב על ידי לימוד או על ידי שמירת מצוות, ואף על פי שכל אלה חשובים בעיניי, הם אינם האהבה עצמה.

עד שבא מורה דגול אחד, כוכב משמיים, וגאל אותי. הוא לימד אותי שיש אחד שיכול לצוות אותי לאהוב - זהו אותו אחד שמבקש שאוהב אותו. מישוהו אחר, שלישי, באמת אינו יכול לצוות על האהבה, אבל מי שאוהב יכול לצוות אותי שאוהב אותו.

כדי להבין זאת, הוא לימד אותי, עליי להפסיק לשמוע בקולו, ולהתחיל לשמוע את קולו. הרי משה רבנו מבטיח שהקול של ה' המדבר מסיני לא נפסק לעולם: "קול גדול ולא יסף" (ומתרגמים - "ולא פסיק"), ואם כך, עלי להקשיב לקול הפונה אליי: "שמע ישראל" - הקשב ר' יהודי - ה' א-לוהינו, ה' אחד". הוא מציג את עצמו בפני: אני הוא האחד, ולא אחר, המדבר עמך. אל תטעה: זה אינו היצר, זה אינו דמיון או הזיה. האחד מדבר עמך.

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון, תשס"ו
עורך: יצחק ברט
בית המדרש הוירטואלי שלידי ישיבת הר עציון
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9931456 שלוחה 5
דואל: office@etzion.org.il